

BIJBELS LEERHUIS CCV in het BISDOM GENT – EEN INLEIDING TOT DE PSALMEN

Een uitnodiging

We hebben zonet de woorden van Psalm 1 horen zingen. Twee wegen worden er vernoemd. Die van de zondaar/de spotter/de wetteloze: die weg 'loopt dood'. De andere is die van de mens die *'zijn vreugde vindt in de Wet van de Heer'*. 'Wet' is een wat enge vertaling van *Torah*, richtingwijzer voor het verbond, Gods grote cadeau aan zijn volk, dat later vlees en bloed zal worden in iemand *uit* dat volk, Jezus. Psalm 1 nodigt ons uit om te *kiezen*, ons te engageren, maar niet zomaar. Kijk naar de eerste woorden, ze zijn niets minder dan een gelukwens, een 'zaligspreking'. Wie zijn leven probeert af te stemmen op God, wordt als *'een boom geplant aan stromend water'*, een *'vruchtbare boom'*, die *'nooit meer verdort'*.

Met die belofte opent het grote Boek van de psalmen, dat we midden in ons Oude Testament vinden. We stappen nu binnen in wat het kloppende hart is van de hele Bijbel. Wie niet van plan is om zich op veilige afstand te houden van deze teksten en er werkelijk in wil gaan staan, riskeert besmet te raken door een groot geloofsavontuur. Want nergens horen we zo duidelijk als in de Psalmen, wat het betekent om met God verbonden te leven: hoe vervullend het is, maar ook hoe aangevochten, en hoe ingrijpend. Met 'ziel' en 'lichaam' (letterlijk 'keel' en 'vlees'), dus met alles wat we zijn, gaan we hunkeren, smachten, dorsten naar God (Ps 63,2).

Door de psalmen te bidden, gaan we bij de *anawim* horen, zij die zich arm weten voor God en met *open* handen voor Hem gaan staan, wetend dat hun sterkte en hun toekomst bij Hém liggen. Maar deze *anawim* worden 'gelukkig' genoemd (Ps 1,1). Jezus zal het precies zo zeggen.

Geen wonder dus dat Tom Wright, oud-bisschop in de anglicaanse Kerk en een groot specialist van de Bijbel, in zijn *'Pleidooi voor de psalmen'* vraagt om die psalmen niet los te laten in ons gebed en in liturgie. Het zijn geen *oude* gebeden die we gewoon door *nieuwe* kunnen vervangen. Ze zijn *'het geestelijk wortelsysteem van de grote boom die wij het christendom noemen'* ... denk aan het beeld uit Ps 1, maar nu collectief toegepast op de hele Kerk. De psalmen hebben een grote *'transformerende kracht'*. Wie ze overweegt, wordt van binnenuit veranderd: *'vriendelijk, maar met vaste hand'*, stelt hij. Als we de psalmen lezen wordt *'onze manier van kijken naar onze wereld, naar elkaar en naar onszelf [wordt] radicaal anders, het wordt een manier waarvan we geloven dat dit Góds manier is.'* (p.12-13)

Het Bijbels leerhuis dat vanavond zijn deuren opent, wil ons naar dat avontuur leiden, het wil die omvorming mogelijk maken. Dat gebeurt door maand na maand telkens een andere psalm te lezen, te verkennen, te verwerken en te bidden. Het zijn 7 venstertjes die worden opengetrokken op de grote collectie van 150 psalmen. En of we nu geroutineerd zijn en de psalmen al kennen via het brevier, of we daarentegen nog nooit een psalm in zijn geheel hebben gelezen: dat maakt niet zoveel uit. De 'geroutineerden' onder ons zullen misschien moeten toegeven dat het allemaal wat flets is gaan smaken en ze kunnen met de 'onervarenen' opnieuw het Psalmenhuis binnengaan.

Vooraleer we dat doen, moeten we eerst even het huis in zijn geheel bekijken, er eens rondom lopen. Er is natuurlijk ook de bundel *'Thuiskomen in de psalmen'*: goed uitgeschreven en geschikt om door uzelf gelezen te worden (voorafgaand aan sessie 1 bijv.).

Door en door Bijbels

De psalmen zijn niet alleen een boek in de Bijbel, ze zijn ook de Bijbel in één boek. We vinden er alle thema's uit het Oude Testament terug: de schepping – denk aan Ps 8: *'Zie ik de hemel, het werk van uw vingers, de maan en de sterren, door u daar gevestigd: wat is de mens dan...?'* (in mei) – de bevrijding uit de slavernij, de periode van David en de andere koningen, de ballingschap – vgl. Ps 137: *'By the rivers of Babylon', ...* Het Psalmboek is met de woorden van Luther de 'Bijbel in het klein'.

Maar het gaat natuurlijk niet om een droge samenvatting. De psalmen hernemen de heilsgeschiedenis *in biddende modus*. De grote Duitse Bijbelgeleerde Gerhard von Rad, zegde het eenvoudig zo: *'de psalmen zijn het antwoord van Israël op Gods handelen en spreken aan en tot Israël'*. Hier zien we hoe Gods Woord in Israël is angekommen en een antwoord heeft losgemaakt. Psalmen brengen communicatie op gang.

Denk aan de psalm in de woorddienst van de eucharistie, die we de 'antwoordpsalm' noemen. Het thema van de eerste lezing wordt er hernomen, met de bedoeling dat wij ons aangesproken weten en er op antwoorden. Bijv. 26ste zondag A: Ezechiël over de boosdoener die eigen wegen gaat en Ps 25: *'Wijs mij uw wegen, Heer'*). De Bijbel geeft ons dus niet alleen verhalen of voorschriften of wijsheid, maar ook een boek om te antwoorden, een gebedenboek.

Heel vaak beginnen de psalmen daarom met een aanspreking ('Hoor mij, Heer' of 'God, houd U niet stil'). Maar soms gaat het *over* God, of is er een oproep om God te loven tot het volk dat zich verzameld heeft voor de tempel, of (denkbeeldig) tot de hele schepping, zoals in de apotheose van het Psalmboek in Ps 150. Maar aanspreking of niet: altijd is men zich bewust van Gods aanwezigheid (vgl. over de koning spreken terwijl hij er bij is). Psalmen trekken ons binnen in de omgang van Israël met de onuitsprekelijke God, die zich toch uitspreekt en die wacht op een antwoord ...

Door en door menselijk

Door en door Bijbels dus, maar ook door en door menselijk. Psalmen zijn geen afgeborstelde vrome teksten. De grote hervormer Maarten Luther stelde het al vast in zijn voorwoord tot de een Duitse Psalmuitgave uit 1545:

‘Wie begonnen is het psalterium ernstig en regelmatig te bidden, zal andere, lichte, eigen godvruchtige gebedjes al gauw laten schieten en zeggen: och, het is niet het sap, de kracht, de innigheid en het vuur die ik in het Psalter vind, het smaakt mij te koud en te hard.’

Dat ‘vuur’ brandt natuurlijk volop in de *lofpsalmen*: liederen waarin God geloofd wordt om wie Hij is en wat Hij doet. In het Hebreeuws heten ze *tehillim*, en dat is de naam geworden voor het hele psalmenboek. Dit toont hun belang: God loven dát is het doel, dát is waar Israël voor leeft. Maar 2/3 zijn in feite klaag- en vraagpsalmen. Daar brandt hetzelfde vuur, maar dan als het verlangen om God te loven. Nu kan het nog niet, maar eens weer wel ...

Zo horen we in Ps 42-43 (*‘Zoals een hinde smacht naar stromend water – bijeenkomst 4*), iemand die zich afgesneden weet van God, die heimwee heeft, diepe neerslachtigheid kent en bovendien moet leven te midden van een spottend volk. Maar tot drie keer toe komt er een soort *verweer* daartegen en groeit de hoop *‘op God, die mij ziet en die mij redt: eens zal ik Hem weer loven’* (Ps 42,6).

Je kan absoluut niet zeggen dat de psalmen vreemd zijn aan het leven. We horen er mensen van vlees en bloed, zoals wij, die worstelen met God in situaties van ziekte en van grote crisis, die verontwaardigd zijn over partijdige rechtspraak, die zich voornemen om zich ver te houden van de bozen, die Gods eindeloze erbarmen ontdekken. De film *Des hommes et des dieux* (2010), over de monniken van Tibhirine, is een prachtig voorbeeld van hoe het leven en het psalmgebed (ruimer: de liturgie) elkaar verhelderen en duiden.

Het zegt veel over de God van Abraham en van Jezus, dat de mens zó voor Hem mag staan. Er moet niets verfraaid worden, beleefdheidsformules zijn niet nodig ... *‘U kent mij, Heer, U doorgrondt mij, U weet het als ik zit of sta’* horen we in Ps 139 (bijeenkomst 2). Alles wat ons beweegt en beangstigt, zegt de psalm, is voor God een open boek. Dat moet ons niet bang maken: wat donker is voor ons, is licht voor Hem (Ps 139,12).

En dus wordt er ook stevig tekeer gegaan tegen God (*‘Waarom bent U zo ver en verbergt U zich in tijden van nood?’*, Ps 10,1). Er wordt gefulmineerd tegen vijanden, spotters, bedriegers, bezetters: *‘Laat hen boeten, God’* (Ps 5,11) en nog veel erger ... Misschien stoort het ons. Het is te hopen. Maar laten we voor ogen houden dat óns leven allicht niet zo bedreigd is als dat van de psalmist, en als dat van vele mensen in deze tijd, soms ook *omwille* van hun trouw aan God. Met je rug tegen de muur staan en niets meer kunnen doen dan haten: zelfs dit krijgt zijn plaats in het Bijbelboek dat ons wil leren bidden! Het heeft geen zin dit weg te laten en snel te denken dat wij beter zijn. Belangrijk is net dat het uitgesproken wordt en dat degene die zich zo opgejaagd weet zijn vraag om vergelding *tot God* richt en ze dus niet zelf opeist. Het wordt een vraag om een oordeel dat uiteindelijk van God moet komen.

De psalmgebeden zijn dus niet gewoon zelfexpressie of projectie. Al op het moment dat we ons tot God keren, *gebeurt* er al iets met ons. De problemen zijn er nog, maar er is ook plaats gemaakt voor God, die trouw is. De psalmen lopen vooruit op de toekomst, ook als het heden

nog uitzichtloos lijkt. *'God, mijn God, waarom hebt U mij verlaten?'* (Ps 22,1), een kruiswoord van Jezus, en aan het einde van die psalm horen we *'Hij is een God van daden'* (Ps 22,32).

Psalmen zijn dus meer dan woorden, het zijn bewegingen die ons meetrekken: van alleen-zijn naar gemeenschap, van klagen naar loven, van vragen naar danken, van angst naar vreugde, van nacht naar dag, van de versnippering in het vele naar de éne God.

De kracht van poëzie

Een derde vaststelling. Psalmen zijn poëzie. Dat zie je al direct aan de bladspiegel. Er zijn regels en strofes. Er wordt gespeeld met ritme, klanken, beelden, stijlfiguren. Daarom zijn ze niet eenvoudig te vertalen – 6 jaar deden Ida Gerhardt en Marie van der Zeyde erover – en daarom kunnen vertalingen onderling verschillen (we gebruiken in het Leerhuis daarom best dezelfde) ... Poëzie die trouwens tot de oudste en de mooiste hoort die ooit is gemaakt. Ook daarom zijn de psalmen tijdloos: ieder die gevoelig is voor schoonheid en zeggingskracht kan geraakt worden. Denk aan de vele componisten die psalmen op muziek hebben gezet.

De bedoeling van een gedicht is niet iets dat we al kennen op een mooiere manier zeggen, , als een soort hobby voor mensen met veel tijd. Een goed gedicht trekt ons mee naar een ervaring waar we met onze alledaagse manier van kijken en spreken niet bij geraken. Na lectuur stel je vast: zo had je het nog niet gezien, of wel gezien, maar het was nog niet tot mij doorgedrongen. En je zal het ook nooit meer vergeten.

Een voorbeeld is Psalm 23. Wie is God? De psalm zegt: Hij is als een herder die mensen verzamelt en leidt. Het is geen zeemzoeterig tafereeltje. De herder in het Oude Midden-Oosten heeft de handen vol: hij is voortdurend op zoek naar water en voedsel, en de kudde – Israël, ikzelf – is voortdurend bedreigd. Maar ook als we in een donker dal komen, loopt Hij mee. En niet alleen dat. Hij is ook de gastheer die ons aan zijn tafel vraagt, en dat in de beste traditie van het oude Oosten: God zalft mijn hoofd met geparfumeerde olie, Hij geeft mij een overlopende vriendschapsbeker, ik krijg asiel in zijn tent. Dit is geen religieus sentiment. Dit is hoe Israël God heeft leren kennen. En door die sterke beelden van de herder en de gastheer te gebruiken, opent de psalm die ervaring ook voor mij.

Een typisch kenmerk van de psalm-poëzie is het parallisme of gedachtenrijm. Een vers bestaat uit twee delen die gelijkend zijn naar inhoud en/of vorm (ze lopen 'parallel').

'U verheugt mij, Heer, met uw daden.

Ik juich om wat uw hand verricht.' (Ps 92,5)

'Anderen vertrouwen op paarden en wagens,

wij op de Naam van de Heer, onze God.

Anderen buigen en vallen ter aarde,

wij richten ons op en houden stand.' (Ps 20,8-9)

Om diepe dingen te zeggen, hebben we meer dan één formulering nodig. Dat gebeurt voortdurend in de psalmpoëzie. Als regel één het zo zegt, zegt regel twee het nog eens, maar net iets anders. Zo komt tussen de versregels door de onuitgesproken waarheid even in zicht.

D. Bonhoeffer schrijft:

‘Wat ons, gewend als we zijn om haastig te bidden, als onnodige herhaling voorkomt, is in werkelijkheid het juiste verdiepen van en concentreren op het gebed. Tegelijk is het een teken dat vele, ja dat alle gelovigen met verschillende woorden toch één en hetzelfde bidden.’

Dit komt in het laatste werkje van Bonhoeffer dat tijdens zijn leven gepubliceerd is, ‘Gebedenboek van de Bijbel’, een inleiding op het psalmboek (1940).

Een lange ontstaansgeschiedenis

Het Boek van de psalmen, is zoals de meeste Bijbelboeken niet in één keer ontstaan, het is ruw geschat gegroeid in de loop van bijna acht eeuwen, van ongeveer de 10de tot de 2de eeuw voor Christus. Eerst waren er losse psalmen, dan kleinere collecties, die werden uiteindelijk samengevoegd tot het psalmboek zoals we het nu in onze Bijbel hebben.

Een van de collecties, met 73 psalmen, wordt traditioneel toegeschreven aan Koning David (de koning met de harp, ca. 1000 vr. Chr.). Kijk maar naar de opschriften van de eerste twee bundels. David was misschien wel citerspeler en psalmdichter (zie bijv. 1 S 16,16-17, misschien Ps 18 // 1 Sam 22), maar schreef niet *alle* psalmen die aan hem toegeschreven worden. Vele dateren van eeuwen later. Het is wel zo dat de opschriften boven de psalmen (vaak v.1) later zijn toegevoegd. En men kan ermee bedoeld hebben: deze psalm geeft weer wat David destijds heeft meegemaakt, denk aan de boetepsalm 51, in bijeenkomst 5. Ook geeft de figuur van David hoe langer hoe meer aanleiding om uit te kijken naar een nieuwe koning, dé Gezalfde van God.

Het psalmboek wordt in de joodse traditie een liturgisch boek, bedoeld voor het gebed in de Tempel en de synagoge. In sommige psalmen is er een dialoog tussen solist/voorzangers en allen (vgl. Ps 136).

Ze werden alleszins ‘gezongen’. Vandaag zijn er zelfs cd-opnames waarop men poogt de muziek de reconstrueren op basis van tekens in sommige handschriften. Het zal wel slechts bij benadering zijn, maar zeker is dat hier de wieg staat van onze Zingt Jubilate, van alle liturgische muziek.

Ook in de opschriften wordt er naar zang verwezen (bijv. Ps. 22: moet gezongen worden ‘op de wijze van de hinde van het morgenrood’) en in de psalmen worden instrumenten vermeld en wordt opgeroepen om te bewegen (zegen, juich, klap in de handen, val in aanbidding neer, dans...). Het Griekse ‘psalmos’ (vgl. ‘psalm’) betekent trouwens ‘lied bij snarenspeel’.

Nu de pandemie er nu nog is, moeten we het qua zang veilig en sober houden, maar zodra het kan, zouden we geen psalmen meer mogen 'lezen' alleen nog *zingen*. Als we de woorden zingen, komen ze los van het papier en zijn ze geen 'tekst' meer. Dat heet 'psalmodiëren': een psalm op een eenvoudige toon zingen, telkens wisselend van zangers per vers of per strofe.

Een huis met vijf kamers

Het boek van de psalmen is zelf samengesteld uit 5 bundels of 'boeken'.

- Ps 1 en 2, met hun focus op Gods Wet en op Gods Koning, openen boek I (zaligspreking), maar ook de 5 boeken als geheel.
- Elk van de 5 boeken wordt besloten met een lofprijzing of doxologie. Ps 146-150 sluiten niet alleen boek V af, maar het hele psalmboek. De laatste woorden van Ps 150 concluderen in die zin alle psalmen, met een ultieme oproep: 'Alles wat adem heeft, loof de Heer!'.

Volgens de joodse traditie zijn die '5 boeken van David' een echo van de '5 boeken van Mozes', de Torah. Er zit alleszins een ordening binnen die vijf boeken. De monnik Benoît Standaert pleit er daarom voor om ook de op elkaar volgende psalmen van één bundel te bidden.

INDELING	GESCHIEDENIS	JOODSE TRADITIE
Boek I (Ps 1-41)	Koning David	Boek van de nacht vgl. klaagpsalmen - Ps 22
Boek II (Ps 42-72)		Boek van de dageraad - Ps 51
Boek III (Ps 73-89)	De ervaring van de ballingschap	De middagspsalmen Perspectief - Ps 78
Boek IV (Ps 90-106)	Terugkeer en (moeizaam) herstel	Visioen van Gods koningschap
Boek V (Ps 107-150)	Perspectief: verlossing, pesach, bedevaart, lof	Apotheose (o.a. de hallel-psalmen)

Dichter bij Christus

Wie de psalmen kent, kent de Bijbel, hoorden we al. We kunnen er nog aan toevoegen: wie de psalmen kent, kent Jezus. De psalmen van het Oude Testament zijn van meet af aan het gebedenboek van de christenen geworden: zij hebben geen eigen gebedenboek! Op minstens 3 manieren brengen de psalmen ons dichterbij Jezus:

- Jezus kende zoals vele van zijn tijdgenoten de psalmen uit het hoofd. Hij heeft ze geleerd als jongen, Hij heeft ze gezongen in de Tempel en in de synagoge en later ook met zijn leerlingen. Hij moet er zich in herkend hebben. Als wij de psalmen bidden, volgen we dus dezelfde gebedsschool als Jezus. We worden op dezelfde leest geschoeid. We leren kijken en voelen zoals Jezus. De God van de psalmen is geen andere dan de Vader van deze Jezus.

- Er is meer. De psalmen gaan ook *over* Jezus. Na Pasen zijn de leerlingen dat duidelijk gaan zien. Ze hebben de klacht in de psalmen verbonden met Jezus' lijden verwerping, en de lof in de psalmen met Jezus' triomf over de dood. Honderden keren worden in het Nieuwe Testament daarom de psalmen geciteerd. Ze voorspellen het leven van Jezus niet, nee, ze duiden het. En omgekeerd is het leven van Jezus als een licht dat de psalmen doorschijnt. Hij is bij uitstek de verbondsmens, Hij is bij uitstek de boom aan het water, die niet meer verdort (Ps 1).

Inderdaad, Soms kunnen we onszelf niet in de ik-persoon herkennen: *'Heer doe mij recht, ik ben vrij van schuld, onwankelbaar bleef ik U trouw'* (Ps 26,1). Over wie gaat het dan? Dietrich Bonhoeffer schreef:

'Het psalmgebed dat niet over onze lippen wil komen en waarvoor wij blijven staan en er ons over ontzetten, doet ons vermoeden dat hier een ander dan wijzelf bidt en dat hij die hier zijn onschuld betuigt, die Gods oordeel inroept, die in zo'n onuitsprekelijk lijden gekomen is, niemand anders is dan Jezus Christus zelf. (...)

De mens Jezus Christus, wie geen nood, geen ziekte, geen leed vreemd was, bidt in het psalter door de mond van zijn gemeente.'

Ja, schrijft Augustinus, we horen in de psalmen Jezus zingen, we horen Hem weklagen, jubelen en zuchten. Ze zijn 'de ademhaling van Christus', zegde de Engelse kardinaal Newman ooit in een preek.

Wij ademen mee als we samenkomen in gebed. Het is dan Christus die bidt in zijn lichaam, de Kerk, verbonden met allen die zingen en met allen die niet meer kunnen zingen of mogen zingen, en dat in de hele wereld.

- Sommige psalmen, laten de kerkvaders zien, kunnen we zelfs bidden *tot* Christus. Psalm 23 werd al in de vroege Kerk op deze manier uitgelegd aan de catechumenen, de doopleerlingen. We volgen Jezus, de herder die zijn leven geeft voor zijn schapen en ons uitnodigt aan zijn tafel, ons zalft, ons voedt. Ook Psalm 51 kan volgens Augustinus best tot Christus gericht worden.

En nu op weg

We zijn samen even rond het huis van de psalmen gelopen. We hebben gezien

- dat het een door en door *Bijbels* bouwwerk is,
- maar ook dat niets *menselijks* er vreemd aan is.
- dat *poëzie* zijn en liederen,
- dat het psalmboek een huis met *vijf kamers* is
- dat het een lange *ontstaansgeschiedenis* heeft,
- dat we *Jezus* niet kunnen verstaan los van de psalmen, en dat we de psalmen maar voluit kunnen verstaan door Jezus, de nieuwe David.

We zijn begonnen met één boom aan het water. Eindigen doen we deze impuls in een bos. Met de woorden van de Nederlandse dichter Hans Bouma:

‘De psalmen vormen een bos, waarin ik graag verkeer. Deze bomen van liederen geven stem aan alles wat ik geloof, hoop en liefheb, aan alles wat mij verheft en verrukt en niet minder aan alles wat mij verbijstert en verscheurt. In het gezelschap van de psalmen, lopend door dat machtige, altijd ruisende bos, besef ik dat er gekozen moet worden: voor het leven en tegen de dood’.

H. Bouma, *In de schaduw van de psalmen*, Kok-Kampen, 2010, 5de druk.

Lectuur waarnaar verwezen wordt:

D. Bonhoeffer, *Gebedenboek van de Bijbel*, in *Verborgen omgang*, Kok-Kampen, 2014.

G. von Rad, *Théologie de l’Ancien Testament*, Labor et Fides, 1971-72.

T. Wright, *Pleidooi voor de psalmen. Waarom we ze niet kunnen missen*, Uitg. van Wijnen, 2014.

Dieter Van Belle
Gent, september 2020